

beroende av relevans. Är den inte relevant försvinner den eller ligger åtminstone i träda tills situationen förändrats. Detta krav på relevans finns inte bara beträffande den fornnordiska diktningen utan också i avgöranden om vad som är rätt eller fel, tillåtet eller förbjudet, rätt beteende eller fel beteende, korrekta värderingar eller avskyvärda synsätt. Dem brottas människan med varje dag, på dem är hela samhället uppbyggt.

I avsnittet där den fornnordiska diktningen själv får komma till tals – det delas i varje underkapitel i två delar, den ena handlar om den religiösa diktningen, den andra om 1200-talets sagadiktning – visar Wallenstein dels sin stora beläsenhet, dels sin skicklighet som filolog. Här analyserar han tidigare forskning inom sagatraditionen, förkastar det onda men accepterar det goda, bygger vidare på det och presenterar nya tolkningar och visar därigenom hur den kulturella glömskan sorterar bort medan det kulturella minnet utvecklar det som är kvar. Detta görs också med beaktande av tidsaspekten och därigenom uppfylls Wallensteins löfte om en kulturhistorisk undersökning.

Frederik Wallensteins avhandling är annorlunda. Den följer inte det mönster som blivit gängse med inledning, forskningsfrågor, tidigare forskning, teori, metod och analys. Den är mera essäistisk, vilket dels underlättar läsandet för att den bygger upp intresset och nyfikenheten hos läsaren, dels försvårar det för att man som konsument av texten inte vet vad man kan förvänta sig. Forskningshistorien kommer genomgående in som en del i en dialog mellan den tidigare forskningen och Wallenstein själv. Teorin är objektet-materialet medan det fornnordiska materialet blir ett redskap för att uppnå målet att skapa den saknade pusselbiten och metoden bestäms av de behov som uppstår inom det aktuella avsnittet av avhandlingen. En skicklig dialog med tidigare forskning gör att äldre tankegångar blir relevanta. Helhetsbilden av både forskningen kring det kulturella minnet och den fornnordiska diktningen ingår i en

enhet som i en annan uppdelning hade varit svår att se för den som inte redan var bevandrad i temana. Detta sätt att arbeta öppnar också nya frågor som Wallenstein tydligt visar att han är medveten om men som han lika konsekvent hänvisar till framtiden och därigenom håller han sin avhandling ”slank”, utan utvikningar. En eloge tillkommer förgranskarna som vid sin läsning tydligen gjort ett avsteg från den rådande avhandlingsmodellen, tillåtit ett annat sätt att skriva och accepterat denna form för avhandling.

För mig som folklorist var det särskilt glädjande att stifta bekanskap med denna avhandling. Mycket av det Wallenstein grubblar över är nämligen rent folkloristiska problem som redan lösts inom denna disciplin. Äntligen tycks det finnas någon som ser kopplingen mellan folklören och epos-saga”litteraturen”. Här syns det tydligt vad folkloristiken har bidragit med under årtiondenas lopp när det gäller att försöka besvara frågor om minne, kontinuitet och anledningen till att varianter uppstår beroende på relevans.

Denna bok är bra att läsa för den vidgar perspektivet på hur man kan skriva en avhandling, den förklarar Assmanns teori på svenska, den presenterar forskningen kring den fornnordiska kulturen på ett spännande sätt och den fyller ett tydligt behov av att komplettera en dominerande minnesteori.

Ulrika Wolf-Knuts, Åbo

Charlotte Wikström: *Hjärnövermätning och hjärtehungar. Bildningsideal och pedagogiska visioner i Emilia Fogelklous författarskap 1902–1931*. Umeå universitet 2023. 230 s. ISBN 978-91-8070-038-2.

För reformpedagogiken var John Dewey en internationell förgrundsgestalt och i Sverige stod Ellen Key med den banbrytande boken *Barnets* århundrade i första ledet. Rörelsen

utvecklades åt olika håll men landade under 1970-talet i en antiintellektuell fas, som bådade för den så kallade kunskapsrörelsen. En som länge syntes i progressivismens läger men försvann på vägen var Emilia Fogelklou. Då undervisningens andliga dimension trängdes undan av övergripande organisatoriska reformer råkade hon alltmer i glömska. Därför är det välkommet att Umeåforskaren Charlotte Wikström återanknyter till hennes pedagogiska gärning i sin avhandling *Hjärnövermättnings och hjärtehungers. Bildningsideal och pedagogiska visioner i Emilia Fogelklous författarskap 1902–1931*. Då Fogelklou intog en egen närmast unik position ställs Wikström inför den intrikata uppgiften att mejsla ut hennes bildningsväg och placera henne i korrekt ideologisk fälla.

För kartläggningen av Fogelklous liv har författaren varit behjälplig av Malin Bergman Andrews gedigna biografi från 1999 jämte Fogelklous egna självbiografier *Barhuvad* och *Resfärdig*, utgivna 1951 respektive 1954. Det är dock hennes pedagogiska tänkande som satts i centrum och där finns ett överväldigande rikt material, publicerat i tidskrifter och antologier, att analysera. Den skånskfödda Emilia Fogelklou, med skolgång i Simrishamn och Kristianstad, genomgick under 1800-talets sista år Högre lärarinneseminariet i Stockholm och kom efter en tjänst vid flickskolan i Landskrona, där Selma Lagerlöf verkat, som 24-åring till nystartade Göteborgs högre samskola. I dess innovativa miljö formades hon pedagogiskt. Till inspiratörerna hörde Ellen Key, vars syster var lärare vid skolan, liksom Carl Grimberg, Hjalmar Alving och Sven Lönborg, som verkade för en konfessionslös undervisning, viktigt för en skola som hyste elever med mosaisk trosbekännelse. Sittande med lektionsförberedelser i en park välsignades Fogelklou därtill av en livsavgörande uppenbarelse, av henne själv kallad verklighetsupplevelsen, som gjorde henne immun inte bara mot själlöst katekesrabblande utan även konfessionslös, objektivt

vetenskapsbaserad kunskapsförmedling. För henne, som kan karakteriseras som en kristen mystiker, var det väsentligt att även gudsidetiteten fick ta plats. Wikström introducerar begreppet andebildningsideal.

Efter göteborgssejouren fortsatte Fogelklou sin lärargärning på reformsinnade Djursholms samskola, med Natanael och Elsa Beskow bland kollegorna, och Birkagårdens folkhögskola, ledd av Gillis Hammar och Ebba Pauli. Hon tillträdde också en ordinarie lektorstjänst vid det kvinnliga seminariet i Kalmar, som trots dess goda rykte med Augusta Westerberg, landets första kvinnliga seminariektör i ledningen, hon dock lämnade. Med fyra morgonböner i veckan plus ett tjugotal lektioner kring bibeltolkning och trosutläggningar fick hon känslan av ”grammofonkristendom”. På söndagarna, då hon med den position hon innehade förväntades sitta i sin kyrkbänk, drog hon i stället ut på vandring på det öländska Alvaret, vilket väckte negativa reaktioner.

Då undervisningen blivit en tvångströja, lämnade Emilia Fogelklou sin tjänst, som inneburit god lön och kunglig fullmakt. Istället knöts hon till den Kvinnliga medborgarskolan i sörmåländska Fogelstad, med medarbetare som Kerstin Hesselgren, Honorine Hermelin och Elin Wägner. Under bosättning i Jakobsberg under 1920-talet hade Fogelklou även anknytning till platsens folkhögskola, ledd av Karl Petander som disputerat i nationalekonomi och visade stort intresse för Kooperationens idéer och senare framträdde som nordist. Det var vid en tid då hon var gift med geografen och Danteforskaren Arnold Norlind, som dock led av en livshotande sjukdom och avled mot decenniets slut. Om denna relation skrev Fogelklou senare den inkännande boken *Arnold*.

Charlott Wikström väver samman Fogelklous samhällssyn och pedagogiska ideal. Hos henne fanns ett klart avståndstagande från en alltför långt driven materialism och känslolös logisk rationalism, i avsaknad av

gudsgnista. Hon visade kallsinne gentemot Uppsalafilosofen Axel Hägerströms värdenihilism och knöt hellre an till Lundafilosofen Hans Larsson, som bejakat intuitionens betydelse i Henri Bergsons anda. Wikström spårar hos Fogelklou även influenser från Leo Tolstojs fredsbudskap och den anarkism utan våld, som Pjotr Krapotkin företrädde.

Emilia Fogelklou ifrågasatte de båda ecklesiastikministrarna Fridtjuv Bergs och Värner Rydéns strävanden i riktning mot ett enhetligt nationellt skolsystem. I den lilla debattskriften *Männikoskolan, några reflexioner om skolreformens inre motsägelse* från 1924 fångas essensen i hennes pedagogiska vision. Hon välkomnar fullt ut rättfärdighetstanken i ett demokratiskt bottenkoleprogram men motsätter sig en alltför konformistisk modell utan utrymme för friare skolformer och individuella lösningar.

Emilia Fogelklou drogs under inflytande av Nathan Söderblom till teologiska studier i Uppsala. Hon blev landets första teologie kandidat och sökte i ett senare skede till och med en professur, utan framgång, i

religionshistoria. Som kompensation förärdades hon ett hedersdoktorat. Hon skrev biografier över religiösa gestalter som Heliga Birgitta och Franciscus av Assisi liksom om kväkarrörelsens grundare William Penn. Jämte Elin Wägner tillhörde hon dem som vid 30-talets mitt skapade ett svenskt kväksamfund. Under senare delen av sitt liv, som sträckte sig ända till 94 års ålder, vistades hon långa perioder i dessa kretsar, med fokus på filantropi och fredarbete. Fogelklou hade redan 1915, då Internationella kvinnoförbundet för fred och frihet instiftades i Haag, tillsammans med bland andra Elin Wägner, Matilda Widegren och Anna Lindhagen varit en av de svenska delegaterna.

Charlotte Wikström har ambitionen att förmedla en ny, mer nyanserad bild av en kvinna på gränsen till genombrott – för att låna titeln på Ulrika Knutsons bok om mellankrigstidens feministiska pionjärer. I huvudsak har hon lyckats i sitt uppsåt. Vad man däremot saknar är ett namnindex, som hade varit läsarna till stort gagn för att fånga in Emilia Fogelklous alldeles speciella nätverk.

Bert Mårald, Umeå